

EL PATRIMONI CIENTÍFIC DE L'INSTITUT JAUME VICENS VIVES DE GIRONA: UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA

Borja Vilallonga

Universitat Autònoma de Barcelona

Paraules clau: *patrimoni científic, instruments científics, ensenyança de la ciència, IES Jaume Vicens Vives.*

The scientific heritage of Jaume Vicens Vives secondary school: a historical approach

Summary: Jaume Vicens Vives secondary school of Girona, like the other secondary schools created by the «plan Pidal», has accumulated during its history a significant scientific heritage, used in science teaching. The making of the Jaume Vicens Vives' scientific heritage is similar to the other secondary schools in the Catalan Countries in the Spanish state. In this study, we have followed this development of this heritage, and we have presented a brief general census, from 1849 to 1861. We have also pursued the historical pathway of many singular pieces, like scientific volumes from XVIII and XIX centuries, taxidermal specimens, historical as well as chemical and physical instruments, from 1861 up to now. This approach finishes with an analysis of the present state of the heritage, with its problems and its future.

Key words: *scientific heritage, scientific instruments, pedagogy of science, IES Jaume Vicens Vives.*

Introducció

El centre educatiu que actualment coneixem amb el nom d'IES Jaume Vicens Vives fou fundat l'any 1845, arran de l'aprovació de l'ordenació dels estudis preuniversitaris per part del Govern liberal que en aquell moment intentava de crear un estat espanyol modern i centralitzat. La Llei aprovada el 17 de setembre de 1845 preveia que a cada capital de província es creés un «Instituto de Segunda Enseñanza» (Clara, 2003: 116) i que s'hi ensenyés un pla d'estudis amb assignatures, plans de treball i criteris unificats per a tot l'Estat. Entre els criteris de la Llei d'ordenació, n'hi constava un que obligava cada centre a disposar dels llibres i material pedagògic necessaris per desenvolupar la tasca educativa (Condom, Mirambell *et al.*, 1995: 19). El Govern envià als instituts una llista del material que havien

d'adquirir, per bé que l'Estat no pagà ni les despeses ni el manteniment dels instituts fins al 1886, ja que el Govern fins aleshores cregué que era tasca de les diputacions i els ajuntaments de les capitals de províncies (Condom, Mirambell *et al.*, 1995: 36). Amb aquelles llistes de llibres i material pedagògic apareixia l'embrió del patrimoni de l'Institut Jaume Vicens Vives.

La construcció del patrimoni

Durant els primers deu anys de vida de l'Institut, es realitzà un esforç considerable per tenir tot el material pedagògic i llibres necessaris per a la instrucció dels primers alumnes del centre. L'Institut de Girona disposà de bell antuvi de dos grans emprenedors, que ja havien participat en un projecte d'institut provincial a Girona el 1841: González de Soto (Rodeja Galter, 1940: 28) i Llach i Soliva. Sense la seva força i dedicació, hauria estat impensable que el 1855 el director general d'Instrucció Pública afirmés, entre altres coses, que l'Institut de Girona disposava de molts mitjans materials acumulats al llarg de l'existència del centre. I és que Llach i Soliva i González de Soto, gràcies als fons que rebien de la Diputació i de l'Ajuntament de Girona (Condom, Mirambell *et al.*, 1995: 32), van poder comprar tota classe de substàncies i material per al Gabinet de Química, aparells d'experimentació per al Gabinet de Física, col·leccions de minerals, d'animals i quadres murals per al Gabinet d'Història Natural i Zoologia i uns grans mapes murals per al Gabinet de Geografia i el Gabinet d'Història. Semblantment, equiparen els laboratoris i les aules amb material especial amb uns grans armaris expositors (*Memòries*, 1849: 16) i concentren tots els llibres dels gabinets en una biblioteca, que alhora servia de Biblioteca Provincial fins que aquesta se n'anà el 1958 del convent de caputxins on es trobava l'Institut Provincial. Les comandes del material pedagògic s'enviaven normalment a l'Estat veí de França, que disposava de cases que podien satisfer les exigències de l'Institut de Girona i les llistes de material que calia adquirir per a l'ensenyament. La majoria d'animals dissecats es compraren als taxidermistes parisencs Guy et Eloffe (*Memòries*, 1849: 11), mentre que l'herbari i la col·lecció de minerals foren una donació de Joan Isern i de Josep Oriol de Bolòs (*Memòries*, 1849: 10), respectivament; els instruments de física, química i matemàtiques es compraren a les cases Deleuil i Lerébours & Secretan (*Memòries*, 1849: 6), també de París. Els objectes comprats al començament de la vida de l'Institut i les cases que li'n proveïren quedaren anotats a les memòries anuals que redactava en els primers anys el secretari de l'Institut Llach i Soliva i que es llegien en les inauguracions de curs. Aquestes memòries són la millor prova de la construcció del patrimoni de l'Institut, alhora que ofereixen una llista dels objectes que tenia aleshores el centre. Una de les millors és la del curs 1848-1849, que glossa les adquisicions d'aquest 1848-1849 i moltes d'anteriors, tals com les de 1847 i 1846. És, potser, la memòria que més té el paper de crònica dels quatre primers anys de funcionament de l'Institut. Per a la recerca que hi ha hagut sobre les peces del patrimoni de què el Jaume Vicens Vives disposa actualment, la memòria del curs 1848-1849 ha estat una de les millors eines, atès que ha permès d'identificar, a partir de les llistes d'objectes esmentades, algunes peces que encara es troben a les instal·lacions de l'Institut a les Pedreres. També ha permès de palesar que moltes de les primeres peces ja no es troben a l'Institut.

El patrimoni i les seves joies

És indubtable que el patrimoni del Jaume Vicens Vives —almenys la part de més valor i prestigi— és fill dels esforços que feren Llach i Soliva i González de Soto. Les peces que adquiriren aleshores han estat admirades avui. Són joies de l'antiga pedagogia del segle XIX, joies de la física d'antany, joies de la fal·lera taxidèrmica, joies de la literatura, en magnífiques primeres edicions. Aquestes joies són el testimoni que roman d'un gran patrimoni edificat durant el període 1845-1861, any en el qual hom pot considerar per completat el patrimoni de l'Institut.

La gran sala dels gabinets d'història natural, zoologia, física i química —coneguda com l'*aula de ciències*— fou l'exemple més clar de la riquesa patrimonial de l'Institut. Encara que el centre disposés igualment de llibres valuosos, els animals dissecats i els estris de física i química eren —i són— un patrimoni molt més atractiu i colpidor, que durant decenni ha captivat els estudiants que han desfilat per aquella aula. El patrimoni més conegut aleshores —i actualment encara— era el del Gabinet d'Història Natural i Zoologia. Els animals dissecats exposats ordenadament dins llurs armaris, encarregats per González de Soto el 1847-1848, provocaven una gran impressió. El 1849 hi havia 7 espècies de mamífers, 97 d'aus, diverses de rèptils, 8 de peixos, 130 de mol·luscs, 14 quadres de crustacis, diversos exemplars de zoòfits, 580 exemplars de minerals, roques i fòssils i un herbari de més de 600 espècies (*Memòries*, 1849: 15). El 1861, el Gabinet disposava de 52 espècies de mamífers, 131 d'aus, 28 de rèptils, 124 de peixos, 457 de mol·luscs, 27 de zoòfits, 1.714 de minerals, roques i fòssils i l'herbari de més de 600 espècies (*Memòries*, 1861: 3-135). Els exemplars més famosos eren —i són encara— la llama, el cocodril (1849) i la «boa» (1849) —boa *anacondo*, segons Llach i Soliva en la memòria del curs 1849-1850 (*Memòries*, 1850: 11)—, juntament amb l'esquelet humà (1848). No menys importants eren l'exemplar de boa *constrictor* (1849) i els, en paraules de Llach i Soliva, «objetos monstruosos muy notables conservados en alcohol» (*Memòries*, 1849: 18), això és, el fetus humà i altres animals, com serps, tritons i dragons. La resta del patrimoni remarcable del Gabinet d'Història Natural i Zoologia era l'herbari (iniciat el 1847), la col·lecció de minerals, roques i fòssils i els mants llibres i quadres murals dels quals disposava la biblioteca de l'Institut, com uns magnífics llibres il·lustrats sobre botànica de Linneus i Jussieu, respectivament, una història de les ciències naturals de Cuvier i el tractat de geologia de Lyell, en el qual posà les bases de la geologia moderna. A la memòria del curs 1849-1850 és molt rellevant l'afirmació de Llach i Soliva, en la qual qualifica el Gabinet d'Història Natural i Zoologia de «Museo Provincial» (*Memòries*, 1850: 9), que no té res a envejar als gabinets homònims que aquell any ell havia anat a visitar a França. Sembla que el 1850 l'Institut ja havia construït gran part del seu patrimoni i que, en només cinc anys de vida, ja el reconeixia com a tal.

Això no obstant, hi havia altres gabinets a l'Institut de Girona. Els gabinets de física i química tenien centenars d'aparells i substàncies a l'aula de ciències, atès que compartien l'espai, també endreçats dins armaris envidriats. A la memòria del curs 1848-1849 es poden comptar fins a 572 estris i substàncies que l'Institut havia comprat al llarg dels seus cinc anys de vida (*Memòries*, 1849: 6-10). A l'inventari de 1861 el nombre d'aparells i substàncies és de 713 (*Memòries*, 1861: 3-135). D'entre tots aquests aparells destaquen els que foren comprats per al Gabinet de Física el 1846 i el 1850: l'esfera de Coulomb, un complex sonòmetre que funcionava amb gas i que encenia o apagava una flama segons el so que hom pro-

duïa, una màquina pneumàtica amb el sistema de Babinet i un equip de daguerreotip complet, que fou el precursor de la càmera fotogràfica moderna. Quant als llibres, hi havia uns preciosos volums de física industrial amb gran quantitat de gravats de màquines de vapor, locomotores, etc., un tractat de toxicologia d'Orfila, diversos tractats generals de química i química industrial de Payen i la història de la química de Ferdinand Hoefer.

Pel que fa al Gabinet de Matemàtiques, l'Institut no dedicà molts de mitjans per tal de comprar el material necessari. Fins a final de 1848 no arribaren els primers estris per a l'ensenyament de l'assignatura (*Memòries*, 1849: 20). D'aquest Gabinet destaquen especialment els manuals i els tractats de matemàtiques, tals com els tres toms del *Cours complet de mathématiques* de M. l'abbé Sauri, editats a París el 1774, i els diversos compendis d'àlgebra, aritmètica, trigonometria, geometria i anàlisi de S. F. Lacroix, editats a París entre el 1833-1837. Del material pedagògic, hom només pot esmentar les taules i regles logarítmiques i els aparells destinats a geometria.

Finalment, quant al patrimoni de les assignatures de lletres, excepte el dels gabinets d'història i geografia, tot es trobava agrupat dins la biblioteca de l'Institut que, d'ençà de 1848, era alhora Biblioteca Provincial. El patrimoni de lletres és l'únic que no es pot considerar construït durant els primers anys de vida de l'Institut, ja que no es destinaren tants de fons per comprar llibres com els que s'havien destinat als gabinets científics. No es pot considerar edificat fins a mitjan segle XX. El 1849, l'Institut disposava d'uns cinc-cents llibres, desats en armaris enreixats (*Memòries*, 1849: 21). Són peces ben rellevants d'aquest embrió de patrimoni una edició prínceps de 1649, diverses i valuoses edicions de la Bíblia, el diccionari de Treboux, una edició de les constitucions catalanes, volums de la revista *The Illustrated* (segle XIX), els primers exemplars de la *Revista de Gerona* (segle XIX), tractats filosòfics de Balmes, Besson i Combe i primeres edicions de novel·les franceses i castellanques del segle XIX. A l'inventari del 1861, hom troba que la biblioteca disposava de 8.008 exemplars, d'entre els quals 128 eren manuscrits i 102 incunables (*Memòries*, 1861: 135). Dels gabinets de geografia i història són molt remarcables la «Colección de Documentos Inéditos de la Corona de Aragón» de Bofarull, els atlas de Madoz, els atlas mundials procedents d'Alemanya i els grans mapes murals, físics, polítics i històrics.

Els avatars del patrimoni

Per bé que el patrimoni de l'Institut s'edificà entre el 1845 i el 1861, hi hagué notables millores i incorporacions de material pedagògic entre els anys 1861 i 1886. El 1884 s'instal·là a l'Institut l'observatori meteorològic (Condom, Mirambell *et al.*, 1995: 30), integrat dins la xarxa estatal d'observatoris. Igualment, el 1883-1884 es dugueren a terme importants millores a la pavimentació del centre, s'obriren nous finestrals i el Gabinet de Física se separà de l'aula de ciències, de la mateixa manera que els de química i agricultura. En conseqüència, aparegueren quatre aules laboratoris a l'Institut. Totes aquestes despeses en pro del patrimoni i les instal·lacions foren possibles gràcies al manteniment exclusiu que realitzava la Diputació de Girona. Quan el 1886 l'Estat assumí el manteniment de la xarxa d'instituts, la quantitat de diners assignats i el volum d'adquisicions i obres descendí notablement i només destaca la renovació de l'aula de ciències naturals feta pel professor Cazurro vers el 1908-1909 (Condom, Mirambell *et al.*, 1995: 39).

A part de l'activitat renovadora de Cazorro entre el 1905 i el 1910 a l'aula de ciències naturals, no hi ha cap altre fet rellevant entre el 1886 i el 1958. Durant aquests anys, l'Institut canvià de plans d'estudis, de règims, sofrí una guerra, però el patrimoni seguia inalterat i inalterable. L'arribada del franquisme suposà una precarietat de fons encara més gran i fou aleshores que el patrimoni de l'Institut envellí, de la mateixa manera que ho feien les instal·lacions. El 1958 la Biblioteca Provincial abandonà finalment l'edifici del carrer de la Força. Tot i que la separació de dret de la Biblioteca Provincial i de l'Institut ja havia succeït el 1858 (Condom, Mirambell *et al.*, 1995: 22), no hi havia hagut una separació de fet. Doncs, molts dels llibres que pertanyien a antigues càtedres i gabinets de l'Institut també marxaren per error del centre. Durant més de cent anys ningú no s'havia preocupat de separar la Biblioteca Provincial de la biblioteca de l'Institut. Quan la Provincial en marxà, molts dels llibres de l'Institut també ho feren. Era l'inici dels avatars del patrimoni.

Al curs 1966-1967 l'Institut canvià les instal·lacions del carrer de la Força pels moderns immobles de les Pedreres (Condom, Mirambell *et al.*, 1995: 54). Verament, foren docents, discents i una part del patrimoni els que canviaren d'instal·lacions, perquè una bona part d'aquest patrimoni va romandre al convent de caputxins. Fins a 271 espècimens de l'antic Gabinet d'Història Natural van quedar-se a l'Institut, juntament amb desenes d'aparells dels gabinets de física i química. Les instal·lacions del carrer de la Força servien de magatzem d'un patrimoni al qual no trobaven una utilitat, ni un espai. El 1991, quan el Ministeri cedí les instal·lacions de l'antic Institut a l'Ajuntament de Girona, cedí amb aquestes tots els exemplars i instruments. Com que tota aquella part del patrimoni de l'Institut no entrava dins els plans de creació d'un museu d'història de la ciutat, l'Ajuntament els cedí a diverses institucions: 130 exemplars d'animals dissecats anaren al Museu Darder de Banyoles, entre aquests la llama i la boa *constrictor*; 90 exemplars foren donats a la Facultat de Ciències de la Universitat de Girona, i els 51 exemplars restants foren «donats de baixa de l'inventari». Els instruments de física i química restaren al magatzem del Museu d'Història de la Ciutat i apareixen, de tant en tant, en exposicions temporals. Dels animals cedits a la Universitat de Girona i al Museu Darder, a la primera institució se n'exposen alguns i a la segona, 69. Malgrat tot, una sort pitjor van tenir alguns instruments de física. El 1966-1967, durant el trasllat a les Pedreres, una bona quantitat d'aparells van ser deixats al carrer durant un parell de dies a l'espera d'anar al nou centre. Molts d'aquests aparells avui encara es podrien trobar a domicilis de gent de Girona, com a objectes decoratius de les sales d'estar.

A les noves instal·lacions de l'Institut, ja Jaume Vicens Vives, hi havia cinc laboratoris on es posà part del patrimoni dels antics gabinets de física, química i ciències naturals i els nous instruments i productes necessaris per a la nova pedagogia. Gran part de la biblioteca es desmembrà i els llibres es repartiren entre les biblioteques dels nous «seminaris didàctics», cosins germans dels actuals «departaments».

Amb una part del patrimoni a les Pedreres, amb l'altra possiblement a la Biblioteca Provincial i a domicilis particulars i la resta al «magatzem» del carrer de la Força, el Jaume Vicens Vives continuà la seva tasca, adaptant-se, com sempre, als temps nous que venien, als canvis de règim, als nous plans d'estudis, etc. Els avatars, però, no canviaren ni deixaren de fer acte de presència. Cap a mitjan anys vuitanta del segle passat, un incendi provocat per uns lladres a l'Institut socarrimà part de l'edició prínceps de 1649. A final dels anys vuitanta, per problemes d'espai, el seminari de Filosofia donà tots els llibres vells a la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Girona. Semblantment, els petits furts anaren minvant el

nombre de llibres dels seminaris. El 1991 arribà la segona fragmentació del patrimoni ja esmentada amb les cessions que féu el nou propietari de l'Institut Vell. L'única treva que els avatars atorgaren al patrimoni tingué lloc el 1995, en celebrar el 150è aniversari de la fundació de l'Institut. A les portes de la temuda reforma educativa del 1996, i en un sentiment de declivi i degradació del Jaume Vicens Vives causat principalment per unes instal·lacions envellides de manera prematura, les celebracions significaren una ajuda i un retrobament de tants antics professors i estudiants; i del patrimoni. S'organitzà una exposició sobre l'Institut de Girona a l'Institut Vell, que llavors ja era Museu d'Història de la Ciutat. Bona part del patrimoni més destacat tornà a l'edifici dels orígens per mostrar de nou la seva esplendor. La «boa», la llama, l'esquelet humà, l'esfera de Coulomb, les desenes d'ocells i instruments notables de física i química, entre d'altres, s'exposaren perquè tothom que hagués passat per l'Institut recordés el seu temps i les seves vivències. En desmuntar-se l'exposició el febrer de 1996 tot el patrimoni se separà de nou i tornà a la normalitat. Cal remarcar, però, que la preuada esfera de Coulomb tornà trencada a l'Institut.

A final de 1999 començaren les esperades obres de reforma de les instal·lacions de l'Institut a les Pedreres. El projecte d'adequació i reforma modernitzava unes instal·lacions molt degradades. A més, la direcció del centre volia aprofitar la reforma per aconseguir el màxim d'aules possibles; és per això que decidí de suprimir l'anomenada *aula museu* del seminari de Biologia, que era on s'havien desat les col·leccions de minerals, de fòssils, els animals dissecats, l'herbari i el fetus vinguts el 1967 del carrer de la Força. Aquesta decisió inicià uns enfrontaments entre les diverses faccions de l'Institut que acabaren amb la destitució de la cap del Departament de Biologia, picabaralles públiques als diaris gironins, una certa politització de l'afer i un judici entre l'esmentada cap de Departament i la direcció del centre. S'obriren unes ferides que encara avui no s'han tancat. Paral·lelament a aquests fets, per evitar que es malmetessin durant les obres, molts de llibres foren encaixats i traslladats als soterranis que l'Escola Oficial d'Idiomes de Girona cedí per a l'emmagatzematge provisional d'aquests. Quan feia sis mesos que els llibres s'havien desat dins els soterranis, algú hi baixà i pogué comprovar que es trobaven inundats d'ençà un temps indeterminat. Les conseqüències d'aquella inundació i llarg remull dels llibres foren que el seminari de Filosofia perdé vuit de les vint-i-cinc caixes que hi havia dipositat; quedaren en estat crític valuosos llibres del segle XIX; el famós herbari de més de sis-centes espècies donat per Joan Isern quedà també remullat. Molts departaments de l'Institut Jaume Vicens Vives veieren com part de les seves biblioteques eren pastes de paper. Filosofia, de les vuit caixes de llibres, només ha recuperat un sol llibre. Per sort, la majoria de llibres antics han pogut ser restaurats i retornats a l'Institut. L'herbari se cedí a la Universitat de Girona perquè el restaurés i en tingués cura. Les obres acabaren, però l'Institut, això és, la seva gent i el seu patrimoni en sortiren tocats i fragmentats, respectivament. L'aula museu desaparegué i només la boa i un parell d'armaris hi van romandre. La resta anà als improvisats magatzems —en unes condicions absolutament inadequades— situats als antics apartaments per al conserge, dins el recinte de l'Institut.

El patrimoni avui

Avui tenim el patrimoni que el temps, els esdeveniments i les persones han afaïçonat. En una enquesta feta entre els professors del centre sobre l'estat del patrimoni dels seus

departaments, hi ha la coincidència que els departaments «vells», amb història, tenen problemes, mentre que els departaments «nous» no en tenen tants. *Precari i dolent* han estat uns adjectius prou repetits durant les entrevistes. Igualment, tots coincideixen a dir que ni els llibres, ni els instruments dels seminaris es fan servir. Els estudiants no s'interessen per cap d'aquells vetusts volums dels seminaris d'Història i Castellà, encara que els imposen un cert respecte. A física, alguns instruments serveixen per mostrar als estudiants aparells fonamentals en la història de la ciència, com l'esmentada esfera de Coulomb. La «boa» descansa com a curiositat taxidèrmica al capdamunt de la paret on ha estat d'ençà de l'any 1967 i és esguardada entre sorpresa i indiferència per part dels estudiants. A la fi, el patrimoni s'ha convertit, per als alumnes, en una mena d'atracció d'altres temps, a voltes inabastable, a voltes joguina usada massa a la lleugera.

El futur del patrimoni

El futur del patrimoni és incert. La proposta que des de la direcció del centre s'ha aplicat recentment és reunificar parcialment l'antiga biblioteca, desmembrada per la divisió en seminaris dels anys seixanta. Quasi tots els volums de valor es troben reunits en uns armaris envidriats preparats expressament a la secretaria. És un intent de conservació insuficient, però, almenys, per primer cop en trenta anys es reunifica parcialment la biblioteca històrica. Durant l'afer de la supressió de l'aula museu es proposaren moltes solucions. Poc temps ençà, s'havia pogut palpar als despatxos del centre una tímida voluntat d'encarar de nou el problema i cercar-hi solucions; per desgràcia, les idees no anaren més enllà i avui el patrimoni continua abandonat. Això no obstant, amb una pressió concreta a les institucions gironines antany implicades amb l'Institut (Diputació de Girona i Ajuntament de Girona), ensems amb els departaments d'Educació i Cultura de la Generalitat de Catalunya, es podria iniciar un procés de catalogació i conservació mínima del patrimoni científic, a més d'assentar les bases per a futures actuacions. El moment és propici. Però, alhora, és crític: és la darrera oportunitat del patrimoni per salvar-se, atès que aquest es troba al límit de la degradació irreversible.

Bibliografia

- CLARA, J. (2003). *Introducció a la història de Girona*. Girona: CCG.
- CONDOM, D.; MIRAMBELL, E. [et al.] (1995). *Miscel·lània I. B. «Jaume Vicens Vives»: 150 anys*. Girona: Eix.
- Memòries de l'Institut Provincial de Girona (1849-1905)*. AHG, Fons d'institucions, Institut de Batxillerat Jaume Vicens Vives, 1845-1990.
- RODEJA GALTER, E. (1940). *Notas históricas sobre el Instituto Nacional de Enseñanza Media de Figueras*. Figueres: INEM de Figueres.
- SAURI, J. (abbé) (1774). *Cours complet de mathématiques*. París: Ruault. 3 t.